Petr Karlík (Brno)

Mikrosyntaktický pohled na české *-tel*-nominalizace

1. Dedikace

Tuto studii věnuji Norbertu Nüblerovi, vzácnému člověkovi, skvělému lingvistovi a jednomu z mých nejlepších přátel. Měl jsem to štěstí, že jsem mohl být už při jeho vědeckých začátcích v Řezně, kde jsme oba obdivovali jedinečného profesora slavistiky Klause Trosta (a s úctou na něj vzpomínáme dodnes) a kde se Norbert naučil slavistiku s akcentem na bohemistiku. Při studiu aspektu v ruštině a češtině přitom poznal přednosti i nedostatky strukturalistických i generativních teorií analýzy vnitřní struktury slov. A už v Řezně a pak často v Brně a občas v Kielu jsme si v diskusích na univerzitě i v alternativním akademickém prostředí (kde jsme mohli nejen pít kávu, hodně kávy, ale i kouřit, hodně kouřit) uvědomovali, že máme na teorie analýzy jazyka odlišný názor. (Umím-li to posoudit, Norbert byl primárně morfolog a stále více se vyvíjel k funkčnímu morfosyntaktikovi, já jsem byl funkční syntaktik a stále více jsem se vyvíjel k formálnímu morfosyntaktikovi.) Ale současně jsme si oba jasně uvědomovali, že nás (kromě té morfosyntaxe a mnoha jiného) spojuje to, že při hodnocení konkurujících si teorií preferujeme jako hlavní kritérium jejich deskriptivní adekvátnost.

2. Téma studie

V této studii budu (se snažit být) věrný naší konfesi deskriptivní adekvátnosti a i tematicky navážu na výzkumy, kterým jsme se s Norbertem věnovali společně. Jedním z takových témat byly událostní nominalizace v češtině. Dívali jsem se na nominalizace reprezentované (a) jmény denotujícími události typu (aa) *balení*, *pití* – (pravidelné) kmenové nominalizace, tj. nominalizace verbální struktury obsahující verbální kmen, a typu (ab) *malba*, *procházka*, *jásot*, *běh* … – (nepravidelné) kořenové nominalizace, tj. nominalizace kořenu s rysem [+událost], (b) jmény se stejnou povrchovou strukturou jako (a), ale denotujícími nikoli události, ale objekty, které jsou interpretovatelné typicky jako výsledky události denotované porcí jejich vnitřní struktury: (ba)

→ **Kiel-UP:** https://doi.org/10.38072/978-3-910591-34-9/p6

průhledné balení; (bb) *akrylová malba*, *mnohatisícový lup*).[1] Využívali jsme přitom valenční teorii, která nás přivedla do blízkosti analýzy těchto nominalizací jako desentenciálních transformací v generativní gramatice 60. let (ve stylu Leese[2]). Mohli jsme tak, myslím, deskriptivně adekvátněji než jiné tehdejší přístupy k českým nominalizacím typu (a) a (b) vysvětlit syntaktickou strukturu frází, jejichž lexikální hlavou jsou tyto nominalizace, a jejich sémantickou interpretaci.

Dnes obrátím pozornost na jiný typ českých událostních nominalizací, a to na jména derivovaná sufixem *-tel-*:

(1) uči-tel-*flexe* / uči-tel-k-*flexe*

Pro první přiblížení je budu charakterizovat intuitivně, což mě vede k tomu (syntakticky) je definovat jako substantiva denotující osoby reprezentující externí argument »podkladové« událostní struktury, tj. argument, který se v (zjednodušené) parafrázi substantiva typu (1) finitní větou nachází v pozici subjektu slovesa v činném rodě vyjadřujícího danou událost (1‘):

(1‘) učitel / učitelka = ‘kdo učí / kdo má oprávnění učit’

Mohu tedy za teoretické východisko přijmout *external argument generalization* (EAG), původně vyvozenou z analýzy anglických nominalizací derivovaných sufixem *-er* typu *teach-er*[3], protože české *-tel*-nominalizace jsou jedním z jejich ekvivalentů: *uči-tel // teach-er*. EAG se v syntakticky orientovaných analýzách obecně přijímá a stala se východiskem analýz takových nominalizací v mnoha jazycích a nezřídka i motivací jejich označení, např. termínem *external argument nominalizations* (EAN).[4]

Současně EAG legitimizuje parafrázi, která může být diagnostikou pro EAN: za EAN budu pokládat substantiva, která se chovají podle vzorce (1‘).

---

1 Viz Karlík, Petr & Norbert Nübler. 1998. Poznámky k nominalizaci v češtině. V SaS 59:2. 105–112; Karlík, Petr & Norbert Nübler. 1999. Substantivische Nominalisierungen im Tschechischen. In ZfSl 44:2. 167–180.

2 Lees, Robert B. 1960. The Grammar of English Nominalizations. Bloomington.

3 Rappaport Hovav, Malka & Beth Levin. 1992. *-er* Nominals: Implications for a Theory of Argument Structure. In Tim Stowell & Eric Wehrli (ed.). Syntax and Semantics 26: Syntax and the Lexicon. New York. 127–153.

4 Marchis, Mihaela. 2008. The Internal Structure of the *-or* Nominalization in Romanian. In Florian Schäfer (ed.). Working Papers of the SFB 732. Incremental Specification in Context 01. Stuttgart. 103–117; Alexiadou, Artemis & Florian Schäfer. 2010. On the Syntax of Episodic vs. Dispositional *-er* Nominals. In Artemis Alexiadou & Monika Rathert (ed.). The Syntax of Nominalizations across Languages and Frameworks. Berlin. 9–38; Roy, Isabelle & Elena Soare. 2014. On the Internal Eventive Properties of *-er* Nominals. Lingua 141:1. 139–156; Marvin, Tatjana. 2016. On Agentive and Instrumental Deverbal Nominalizations in Slovenian. V Jezikoslovlje 17:1/2. 321–337.

3. Krátký deskriptivní pohled na české EAN (s cílem ukázat pozici *tel*-nominalizací mezi EAN)

Čeština patří mezi jazyky (např. spolu s dalšími slovanskými jazyky) s diverzitou sufixů derivujících EAN, tj. substantiva parafrázovatelná stejným vzorcem jako substantivum (1) v (1'). Z nejdůležitější práce o české slovotvorbě[5] vyhovuje této diagnostice (počítal-li jsem dobře) 36 sufixů (zahrnují i alomorfii): vedle sufixu *-tel-* (*ošetřova-tel*, *školi-tel*, ...) jsou to sufixy *-č-* (*osvětlova-č*, *holi-č*, ...), *-ce-* (*výrob-ce*, *soud-ce*, ...), *-ec-* (*plav-ec*, *jezd-ec*, ...), *-ař-/-ář-* (*pek-ař*, *oprav-ář*, ...), *-íř-* (*mal-íř*, ...), *-ník-* (*děl-ník*, ...), *-ák-* (*zpěv-ák* ..., *vandr-ák*, ...), *-Ø-* (*špeh-Ø*, ...) ...; *-oun-* (*bruč-oun*, ...) aj.[6] Srov. taky diverzitu EAN-sufixů např. v polštině (*pisa-rz*, *dav-ca*, *poszukiwa-cz*, *chodzi-k*, *pracow-nik*, *nauczy-ciel*, *zbieg-Ø* ...) nebo v slovinštině (*braní-lec*, *volí-vec*, *vodì-č*, *dvigá-telj*, *govor-ec*, *kúh-ar*, *govór-nik* ...).

Minimum EAN-sufixů (i když se vezme v úvahu alomorfie) naproti tomu nacházíme např. v germánských a románských jazycích, např. v němčině (*Trink-er*, *Schäd-ling*), v angličtině (*climb-er*, *creat-or*); v italštině (*accusa-tore*, *collezion-ista*). Srov. např. v angličtině defaultní EAN-sufix *-er*[7] a jeho různé ekvivalenty v českých EAN: *teach-er –uči-tel*, *play-er –hrá-č*, *produc-er – výrob-ce*, *rid-er – jezd-ec*, *bak-er – pek-ař*, *speak-er – mluv-čí*, *smok-er – kuř-ák*, *work-er – děl-ník*.

Poznámka: EAN kompozita jsou derivována buď z bází, které jsou výsledkem derivace EAN (*drži-tel – místodržitel*, *obrábě-č – dřevoobráběč*; *chod-ec – provazochodec*, *zrád-ce – vlastizrádce*, *vrah-Ø – bratrovrah* aj), nebo z bází, které existují právě jen jako druhá složka EAN kompozita, např. **mluv-ec – břichomluvec*, **kaz-Ø – pěnězokaz*, **kop-Ø – zlatokop* aj).[8] Nebudu jim (z prostorových důvodů) věnovat pozornost, připomenu jen, co predikuje EAG, totiž že první (tj. do EAN inkorporovaný) člen kompozita nemůže být interpretován jako externí argument: ***brat-r**ovrah* = 'kdo (za)vraždil / (za)vraždí $_{\text{IntArg}}$**bratra**' (viz theta kritérium).

---

5 Viz. Daneš, František & Bohuslav Havránek (vyd.). 1967. Odvozování podstatných jmen. Tvoření slov v češtině 2. Praha.

6 Sufixy uvádím v podobě, v jaké jsme zvyklí je nacházet v tradičních gramatikách. Existují ovšem empirické důvody pro možnost některé z nich analyzovat jinak. Např. EAN-sufixy *-ec-* a *-ce-* jsou analyzovatelné jako varianty EAN-sufixu *-k-*, což podporují data ukazující přechylování EAN sufixem *-yň-*, která odhalují distribuci sufixu *-c-* a *-k-* způsobovanou palatalizací *k › c* v palatalizačním prostředí:

(a) [soud$_{\text{EAN}}$-c]-e
(b) [soud$_{\text{EAN}}$-k]$_{\text{Fem}}$-yň-e (graficky: *soudkyně*)
(a) [plav-(e)$_{\text{EAN}}$-c]-Ø [plav$_{\text{EAN}}$-c]-i
(b) [plav$_{\text{EAN}}$-k]$_{\text{Fem}}$-yň-e (graficky: *plavkyně*)

»Přechylovací«sufix *-yň-* nacházíme taky jinde než v EAN, např. *ministr*$_{\text{Fem}}$*-yň-e*.

Pozoruj také např. variantu EAN-sufixu (a) *-ák-* v (b) *-ač-* (nevšímám si teď kvantity vokálu), objevující se v kontextu »přechylovacího« sufixu -$_{\text{V}}$*k-* s foneticky nerealizovaným, ale fonologicky aktivním palatalizačním vokálem $_{\text{V}}$ (fonologickou analýzu nechám stranou):

(a) [zpěv-ák]-Ø [zpěv-ák]-Ø
(b) [zpěv-ák]-$_{\text{V}}$k-a [zpěv-ač]-k-a

»Přechylovací« sufix -$_{\text{V}}$*k-* nacházíme zase i jinde než v EAN, např. *čern-och- ›* čern-och-$_{\text{V}}$k-a *› čern-oš-k-a*.

7 EAN-sufix *-or* se objevuje jen v latinských / starofrancouzských nominalizacích: *creat-or*, *assess-or*, *visit-or*.

8 Viz také Bozděchová, Ivana. 1994. Tvoření slov skládáním. Praha.

Z hlediska kategoriální distribuce tvoří české EAN-sufixy dvě množiny: množina A je tvořena sufixem *-tel-* a sufixem *-č-*, množina B je tvořena zbývajícími sufixy derivujícími EAN (viz výše).

Sufixy množiny A se připojují k verbálnímu kmenu (2a), resp. kmenu s prefixem (2a‘)[9], sufixy množiny B se připojují k bázím jiným, než je verbální kmen, typicky ke kořenu s rysem [událost] (3a), často neprediktabilně modifikovaným (3a‘), k bázi s formou kořenové událostní nominalizace (viz (ab) v § 1) (3b), k bázi s formou *-l-*ového participia (3c) aj. (V tabulce je v levém sloupci *-l-*participium, které tučně ukazuje verbální kmen, z něhož je sloučením se sufixem *-l-* tvořeno, v pravém sloupci pak je EAN tučně ukazující porci struktury, ke které se EAN-sufix připojuje, a demonstrující tak rozdíl mezi EAN se sufixy A (EAN_A) v (2) a EAN se sufixy B (EAN_B) v (3):

(2)	a.	**chov-a**(-l)-		**chov-a-**tel-
		bal-i(-l)-		**bal-i**-č-
		straš-i(-l)-		**straš-i**-dl-o
	a‘.	**vy-chov-a**(-l)-		**vy-chov-a**-tel-
		roz-bal-ova(-l)-		**roz-bal-ova**-č-
		vy-tah-ova(-l)-		**vy-tah-ova**-dl-o (slang. ‘vychloubač’)
(3)	a.	**pek-**Ø(-l)-		**pek-**ař-
		soud-i(-l)-		**soud**-ce-
		mls-a(-l)-		**mls**-oun-
		kouř-i(-l)-		**kuř-**ák-
		mluv-i(-l)-		**mluv**-čí-
		děl-a(-l)-		**děl**-ník-
		špeh-ova(-l)-		**špeh-**Ø-
		ne-po-sed-ě(-l)-		**neposed**-a/-y...
	a‘	**vražd**-i(-l)-		**vrah**-Ø-
	b.	**stav-**ě(-l)-	**stav-b**-a/-y...	**staveb**-ník-
		na-vrh-ova(-l)-	**ná-vrh**-Ø-	**návrh-**ář-
		kec-a(-l)-	**kec-al-**	**kecal**-
		křik-~~nu~~(-l)-	**křik-l-**	**křikl-**oun-
		jed(-l)-	**jed-l-**	**jedl**-ík-

9 Pro jednoduchost uvádím tuto nepřesnou formulaci. Empiricky adekvátnější je přirozeně formulace, že prefixy se připojují k formě s tematickým sufixem, verbalizující i mnohem komplexnější strukturu, než je kmen, srov.: z-vid-i-tel-n-i-ova-l (*zviditelň-ova-l*) – *zviditelň-ova-tel*, nebo se připojují k imperfektivizujícímu / iterativnímu sufixu, např. *-z-prac-ová-va-tel* (*z-prac-ová-*$_{ipf}$*va-l*). Distribucí do množiny A patří také sufix *-dl-*, který primárně derivuje *adjunct nominalizations* (AdN) s významem instrumentu: (a) *řed-i-dl(-o)* = ‘čím se dá ředit něco’ nebo místa (b) *umý-Ø-va-dl(-o)* ‘kde se dá umývat někdo/něco’. Získá-li *-dl-*nominalizace interpretaci EAN, získává tato EAN navíc rys [+augmentativ]: *fint-i-dl-(o)* = ‘kdo se (rád) fintí’.

Rozdíl mezi EAN_A a EAN_B je viditelný na prefixech s finálním vysokým nebo nízkým vokálem. Deskriptivně se dá formulovat implikacemi (i) a (ii): (i) Jestliže má první sufix napravo od kořenu rys [verbal] (tj. je to tematický sufix derivující verbální kmen), finální vokál prefixu je krátký; viz v následující tabulce EAN_A ve sloupci (a) (a taky – pro podporu platnosti implikace i mimo EAN_A – kmenové událostní nominalizace ve sloupci (b) a *-l*-participia ve sloupci (c)). (ii) Jestliže má první sufix napravo od kořenu jiný rys než [verbal], v tomto případě rys [nominal], finální vokál prefixu je dlouhý[10], viz EAN_B ve sloupci (d) (a taky – zase pro podporu implikace i mimo EAN_B – kořenové událostní nominalizace ve sloupci (e)):

(a)	(b)	(c)	(d)	(e)
na-kup-ova-č-	na-kup-ová-ní-	na-kup-ova-l-	**ná-kup-čí-**	ná-kup-Ø
na-vrh-ova-tel-	na-vrh-ová-ní-	na-vrh-ova-l-	**ná-vrh-ář-**	ná-vrh-Ø
vy-kup-i-tel-	vy-koup-e-ní-	vy-koup-i-l-	**vý-kup-ce-**	vý-kup-Ø
nepredikabilně				
ná-sled-ova-tel-	ná-sled-ová-n-í-	ná-sled-ova-l-	**ná-sled-ník-**	ná-sled-ek-

Je přirozeně otázka, jak lze různou kvantitu vokálu vysvětlit, a s ní souvisí otázka, jakou kvantitu má tento vokál ve slovníku, tj. před vložením do derivace. Odkazuji na dvě analýzy, aniž bych měl teď možnost favorizovat jednu nebo druhou: Scheerovu[11], podle níž je v těchto prefixech vokál krátký, a při derivaci v (d) a (e) dochází k jeho templatickému dloužení, a Cahovu & Zikové[12], podle níž je v těchto prefixech vokál dlouhý a při derivaci v (a), (b) a (c) dochází k jeho krácení.

Nominalizační sufixy derivující EAN_A mají restriktivní kategoriální distribuci: připojují se pouze k bázím s kategoriálním rysem [verbal]; dokládá to (4a). Naproti tomu sufixy derivující EAN_B mají kategoriální distribuci volnější, a derivují tedy nejen EAN: v (4b) to dokládám jen pro ilustraci dvěma sufixy, *-ník* a *-ec*. Nominalizovaná porce je uváděna tak, že má kategoriální rys, což evidentně platí pro EAN_A, ale je to pro EAN_B jen provizorní účelové řešení (momentálně pro toto řešení nemám empirickou podporu); viz k tomu následující odstavec):

(4) a. VERB-tel — uč-i-tel-
chov-a-tel-

VERB-č — hol-i-č-
plán-ova-č-

10 Podmínkou pro účinnost tohoto pravidla je, že kořen má krátký vokál; má-li vokál dlouhý, vokál prefixu se nedlouží, srov. *vy-ráž-k-a* × *vý-raz-*. K analýze viz literaturu v pozn. 11 a 12.

11 Scheer, Tobias. 2001. The Rhythmic Law in Czech: Vowel-final Prefixes. In Gerhild Zybatow & Uwe Junghanns (ed.). Current Issues in Formal Slavic Linguistics. Frankfurt am Main. 37–48.

12 Caha, Pavel & Markéta Ziková. 2016. Vowel Length as Evidence for a Distinction between Free and Bound Prefixes in Czech. In Acta Linguistica Hungarica 63:3. 331–377.

b.	Verb-ník-	praco-ov-ník-
	Noun-ník-	škol-ník-
	Number-ník-	deset-ník- (= mince)
	Verb-ec-	běž-ec-
	Adjektiv-ec-	slep-ec-
		snaž-i-v-ec-
	Noun-ec-	maraton-ec-
	Particip-ec-	trest-a-n-ec-
		za-ja-t-ec-
		při-stěh-ova-l-ec-
	Prepositional phrase-ec-	bez-dom-ov-ec-

Rozdíl mezi EAN_A a EAN_B je významný pro lingvistickou teorii, protože jen v EAN_A je evidentně připojován nominalizační sufix *-tel-* nebo *-č-* k verbální substruktuře [(prefix) - kořen - verbalizující tematický sufix – (*va*)], a tedy je v jejich vnitřní struktuře podle většiny generativních teorií k dispozici přítomnost pozice pro externí argument (je to pozice specifikátoru hlavy nad VP / rootP, podle teorie buď hlavy malé v, nebo hlavy Voice). Tato pozice je přirozeně nutná pro analýzu derivátů jako EAN. Ve verbální struktuře těchto EAN jsou taky k dispozici pozice (teď relevantní) hostící rysy lexikální aspekt a supralexikální aspekt a iterativnost. Naproti tomu EAN_B žádnou viditelnou verbální substrukturu, k níž je připojován nominalizační sufix, neobsahují, takže není přímá evidence, že tato substruktura dává k dispozici pozici pro externí argument ani pozice pro aspektové projekce, a derivát by se tedy nemusel chovat (podle vzorce (1›)) jako deverbální derivát typu EAN. Parafráze EAN_B podle vzorce (1‘), např. *plav-ec* ‘kdo plave / umí plavat’, a syntaktické chování EAN_A a EAN_B ovšem tuto predikci nepotvrzuje, neboť v řadě kontextů se EAN_B chovají stejně jako EAN_A, tedy jako nominalizace verbální struktury: (i) dovolují genitivní komplement s interpretací interního argumentu (5), (ii) dovolují neintersektivní adjektiva, tj. adjektiva vztahující se k události (6), (iii) dovolují frekvenční adjektiva, tj. adjektiva vztahující se k události (7) aj.[13]:

(5)	a.	učitel matematiky	‘kdo učí matematiku’	EAN_A
	b.	pekař housek	‘kdo peče housky ’	EAN_B
(6)	a.	dobrý učitel	‘kdo dobře učí (něco)’	EAN_A
	b.	dobrý pekař	‘kdo dobře peče (něco)’	EAN_B
(7)	a.	častý uživatel Linuxu	‘kdo často užívá Linux’	EAN_A
	b.	častý plátce pokuty	‘kdo často platí pokuty’	EAN_B

13 Diagnostika (i) – (iii) se standardně využívá při dokazování událostní struktury, a (v řadě teorií) tedy i pro důkaz, že ve struktuře je přítomen verbalizátor, který není v overtní morfologické formě vidět, viz např. Roy & Soare. 2014. On the Internal Eventive Properties. 139–156, a další.

Teorie nabízí klasické řešení: ona chybějící verbalizující porce struktury je v EAN_B přítomna, ale není overtně realizována.[14] Proti tomu mluví ale uvedená česká data ukazující různou kvantitu vokálu v prefixu, jestliže je nominalizována verbalizovaná událostní porce (8a) a jestliže je nominalizována událostní porce bez verbalizátoru (8b):

(8) a. **na**$_{\text{Event}}$-vrh$_{\text{Verb}}$-ova-$_{\text{Nominal}}$-tel-
b. **ná**$_{\text{Event}}$vrh$_{\text{Nominal}}$-ář-

EAG syntakticky definuje nutnou podmínku derivace EAN požadavkem, že báze, k níž se připojuje EAN-sufix, ať už množiny A nebo množiny B, musí obsahovat pozici pro externí argument. Je to tedy stejná událostní (a verbální) báze, z níž mohou být derivována objektová tranzitiva a ditranzitiva (9a), objektová intranzitiva (9b), neergativa (9c), nikoli neakuzativa, protože neakuzativa externí argument neprojektují (9d), a logicky ani slovesa s expletivním subjektem (9e):

(9)	a.	obdivovat Evu	obdivovatel Evy / Evin obdivovatel
		malovat pokoje	malíř pokojů
		darovat svůj majetek církvi	dárce svého majetku církvi
		dodávat plyn Německu	dodavatel plynu Německu
	b.	odmlouvat rodičům	odmlouvač rodičům
		pečovat o invalidy	pečovatel o invalidy
	c.	toulat se	tulák
		plavat	plavec
	d.	umírat	Ø (*umírač, *umíratel, *umírák ...)
		padat	Ø (*padač, *padatel, **padec* ...
	e.	sněžit	Ø (*sněžič)

EAG představuje nutnou podmínku derivace EAN, a jazyky se liší tím, zda je to podmínka dostatečná. Např. v angličtině je derivace EAN jedinými sufixy *-er/-or* zcela produktivní, protože jsou to nominalizační sufixy co do rysů chudé; sufixy se proto mohou připojit ke každé bázi, která splňuje EAG (a taky se připojují k bázím s jinými kategoriálními rysy[15]). Lze vyjádřit predikci, že potenciálně každé sloveso, které projektuje externí argument, má protějšek v *-er-/-or*-EAN. Naproti tomu v češtině s diverzitou EAN-sufixů, nesoucích vedle nominalizátoru další rysy limitující jejich distribuci, je EAG pro derivaci EAN podmínkou nutnou, ale nikoli dostatečnou, tj. ne každé sloveso, které projektuje externí argument, má protějšek v EAN. Tabulka

14 V anglických EAN je podobná situace: v overtní syntaxi se EAN-sufix *-er* připojuje buď ke kořenu (teach-er (*teacher*), nebo k větší struktuře, obsahující kořen a verbalizátor (mobil-ize-er (*mobilizer*)).

15 Srov.: noun + *-er* (*glover*), adjective + *-er* (*loner*), preposition + *-er* (*downer*), adverb phrase + *-er* (*homeward-bounder*) aj.; viz Yook, Cheongmin & Yong-hun Lee. 2016. A Functional Account for the Productivity of English -er Nominals. In Linguistic Research 33:3. 463–485.

ukazuje, že existují báze, z nichž žádným z českých EAN-sufixů nelze derivovat EAN odpovídající anglickým *-er*-EAN / německým *-er*-EAN:[16]

teach	teacher	lehren	Lehrer	učit	učitel
admire	admirer	bewundern	Bewunderer	obdivovat	obdivovatel
wash	washer	waschen	Wäscher	umývat	umývač
deceive	deceiver	betrügen	Betrüger	podvádět	podváděč
punish	punisher	bestrafen	Bestrafer	trestat	trestatel
gather	gather	pflücken	Pflücker	česat	česáč
tickle	tickler	kitzeln	@Kitzler	lechtat	lechtač
hunt	hunter	verletzen	Verletzer	zranit	@zranitel
kiss	kisser	küssen	@Küsser	líbat	@líbač
examine	examiner	prüfen	Prüfer	zkoušet	@zkoušeč
comb	comber	kämmen	Kämmer	česat	Ø
see	@seer	sehen	@Seher	vidět	Ø
hear	hearer	hörer	Hörer	slyšet	Ø
feel	feeler	fühlen	Fühler	cítit	Ø
bite	biter	beißen	@Beißer	kousat	@kousač
suggest	suggester	einsagen	Einsager	napovídat	@napovídatel
					@napovídač
whisper	whisperer	flüstern	Flüsterer	šeptat	@šeptač
cry	@crier	weinen	Weiner	plakat	@plakač
cough	cougher	husten	Huster	kašlat	@kašlač
sweat	sweater	schwitzen	Schwitzer	potit se	Ø
pour	pourer	gießen	@Gießer	lít	Ø

Predikovat, jaké vlastnosti má báze, která splňuje EAG a dovoluje derivaci EAN, které čeští rodilí mluvčí pokládají za »správná« slova češtiny, je problematické, ne-li nemožné. Mohl jsem jen vypozorovat tendenci: Akceptování derivace EAN je tím pravděpodobnější, čím více následujících rysů počítáno zleva doprava má odpovídající sloveso:

16 Vysvětlivky: @zde označuje EAN splňující EAG, ale rodilými mluvčími toho kterého jazyka hodnocenou jako nějak »příznakovou«. V angličtině a němčině se jako »neutrální« EAN objevují pouze např. v monokolokacích (něm. *der Küsser* v *der Händeküsser*), v idiomech (angl. *crier* v idiomu *Town Crier* 'in the past, a person whose job was to make official announcements in a town or village by calling them out in public' (Cambridge Dictionary), něm. *der Beißer* v idiomu *der Wadenbeißer* 'někdo slabší, kdo agresivně napadá někoho silnějšího') nebo v případech, kdy je kompozicionální význam potlačován významem ideosynkretickým (angl. *seer*, něm. *der Seher* 'věštec', něm. *der Kitzler* 'klitoris', *der Gießer* 'konvice' apod.). V češtině jsou to potenciální slova, která byla jen zcela minimálně (typicky jednou) použita (podle Slovníku spisovného jazyka českého nebo Příručního slovníku jazyka českého). Značka Ø zde znamená, že EAN od těchto bází nebyla registrována.

(i) tranzitivum/ditranzitivum > objektové intranzitivum > neergativum
(ii) děj nedokonavý > děj dokonavý > stav
(iii) externí argument ≈ agens > expiriens > x

Poznámka: Základní práce o české slovotvorbě[17] ovšem uvádí velké množství EAN, která jsou registrována jako reálná slova češtiny a mají maximum rysů pro akceptování (tranzitivum, děj nedokonavý), ale v anketě byly rodilými českými mluvčími označeny za »asi možná slova, která by respondenti netvořily«, např. *-tel*-EAN: *pitvat – pitvatel, klamat – klamatel, tropit – tropitel* aj.; *-č*-EAN: *vítat – vítač, mařit – mařič, šít – šič* aj. Relevanci vidu dobře prokazuje, že *učitel* je ok, ale **doučitel / doučovatel*, **vyučitel /vyučovatel* aj.

Společným rysem EAN_A i EAN_B je to, že mají vždy kompozicionální význam (KV) a mohou mít i ideosynkretický význam (IV). Obecně platí, že KV i IV mohou být aktuálním významem (AV) EAN. Přitom platí také, že má-li EAN IV, pak je to – logicky – vždy aktuální význam (AV), a KV je taky AV (10a), nebo KV není AV (10b), nebo je AV potenciálně (10c). Nemá-li EAN IV, je KV – logicky – AV (10d):

(10)	a.	léčitel	'kdo léčí jinak než podle akademických metod'	IV = AV
			'kdo léčí někoho'	KV = AV
	b.	rodič	'kdo je otec nebo matka potomka/ů'	IV = AV
			'kdo rodí (potomka)'	KV ≠ AV
	c.	nakladatel	'kdo vydává knihy nebo jiné publikace'	IV = AV
			'kdo něco nakládá' KV = AVpotenciál	
	d.	luštitel		IV = Ø
			'kdo luští něco'	KV = AV

4. Pozice *-tel*-EAN_A mezi EAN_A

Zatím jsme ukázali, že *-tel*-nominalizace tvoří spolu s *-č*-nominalizacemi třídu EAN_A, tj. nominalizací verbální struktury označující externí argument této struktury. Sufix *-tel-* má tedy některé vlastnosti společné se sufixem -č-, některá vlastnosti ale se sufixem *-č-* nesdílí.

4.1 Společné vlastnosti *tel*-EAN_A a *č*-EAN_A

(i) Sufixy *-tel-* a *-č-* se připojují k bázím s kategoriálním rysem [verbal], tj. k bázím obsahujícím substrukturu »(prefix) – minulý kmen« (v iz výše).[18]

17 Především Daneš & Havránek. 1967. Odvozování podstatných jmen; Štícha, František (vyd.). 2011. Kapitoly z české gramatiky. Praha.

18 Výjimka je EAN *maji-tel*, v níž se *-tel-* připojuje k formě identické s formou 3.os.pl. *(oni) mají* – krátké *i* nechám stranou.

(ii) Sufixy *-tel-* a *-č-* se připojuje jen ke bázím končícím na vokál, tj. substruktuře »(prefix) – kmen« (viz (11a)) nebo k substruktuře »(prefix) – kmen – sufix *-va-*« (viz (11b)); tematický sufix *-e-* se v *-tel*-EAN mění na *-i-*, v *-č*-EAN zůstává *-e-* (viz11')). K *-nu*-kmenům viz (iii):

(11)	a.	chov-a-tel	lušt-i-tel	oznam-ova-tel
		hlíd-a-č	hol-i-č	osvětl-ova-č
	b.	do-da-va-tel	s-vol-á-va-tel	
		pro-da-va-č	s-vol-á-va-č	
(11')	a.	vel-e-l	*vel-e-tel	vel-i-tel
	b.	s-vář-e-l	s-vář-e-č	

(iii) Sufix *-tel-* ani sufix *-č-* se nepřipojují bázím končícím na vokál, který je součástí tematického (bi)sufixu *-nu-* tvořícího spolu s kořenem kmen:

(12)	a.	*bod-nu-tel	*bod-nu-č
	b.	*bled-nu-tel	*bled-nu-č
	c.	*tisk-nu-tel	*tisk-nu-č

Uspokojivé vysvětlení této blokace derivace EAN (ani z literatury) neznám. Je možné spekulovat, že data v (12) souvisí s tím, že v (12a) je semelfaktivum, které derivaci EAN brání ze sémantických důvodů (EAN zřejmě nemohou označovat agens punktuální události), v (12b) je neakuzativum, které derivaci EAN brání syntakticky (neakuzativum nemá externí argument). V (12c) je verbální událostní báze, která není ani semelfaktivum ani neakuzativum a je tranzitivum a imperfektivum. Takové událostní struktury mají maximum rysů, které derivaci EAN dovolují (viz výše), ale v daném případě ji nedovolují. Možné vysvětlení se může opírat o data v (13a), z nichž lze odvodit následující generalizaci: »Je-li EAN derivována neprediktabilně sufixem B, často je blokována relativně produktivní derivace sufixem A. (13a) by pak bylo instancí této generalizace:

(13)	a.	vrah	*vraždič / *vražditel
		dělník	*dělatel / *dělač
		kuřák	*kouřitel / *kouřič
		malíř	*malovatel / *malovač

Poučný je kontrast

(14)	tisk-nu-tel-n-ý	×	*tisk-nu-tel

Ukazuje, ž sufix *-tel-* se může připojit k *-nu*-kmenům, z čehož se dá od vodit, že případy (12a) – (12c) nelze analyzovat jako fonologické omezení a je třeba je analyzovat v rámci syntaxe nebo sémantiky (data pro takovou analýzu poskytují příklady v (iii)).

(iv) Sufixy *-tel-* a *-č-* derivují EAN, jejichž struktura blokuje reflexivní klitiku *se*, *si*, a to i u bází s rysem [inherentní reflexivum]:

(15)	a.	tázat se / *tázat	*tazatel se / tazatel
		stěžovat si / *stěžovat	*stěžovatel si / stěžovatel
	b.	flákat se / *flákat	*flákač se / flákač

Blokace reflexivní klitiky v EAN není způsobována rysem [nominal] neseným EAN-sufixem; ukazují na to jiné událostní nominalizace, totiž s nominalizátorem *-í-* v (15'), které reflexivní klitiky (»slovní« enklitiky) dovolují:

(15')	a.	tázat se	tázání se / tázání
	b.	flákat se	flákání se / flákání

Pokud reflexivum jakožto [anafora] vyjadřuje referenční identitu interního argumentu s nevyjádřeným generickým c-komandujícím externím argumentem v pozici [Spec, VoiceP] má silný tvar. Objevuje se v pozici postnominálního genitivu (16a), nebo je z pozice, v níž je generováno, inkorporováno do struktury EAN na jeho levou periferii (16b):

(16)	a.	hodnotitel sebe	b.	sebehodnotitel
		zviditelňovatel sebe		sebezviditelňovatel
		mrskač sebe		sebemrskač

(v) Sufixy *-tel-* a *-č-* derivují EAN, které mají přístup k negaci události tvořící bázi jejich derivace (této možnosti EAN využívají minimálně); obligátní součástí syntaktické struktury jsou negované EAN stejně jako jiná substantiva v konstrukci »$Subt_A$ – *ne*-$Subst_A$« s významem [irelevantní okolnost], např. *Krotitel nekrotitel, medvědi budou skákat přes oheň*:

(17) nepodnikatel, nemajitel[19]
neplatič, nevolič

4.2 Vlastnosti *-tel*-EAN_A

(i) Fonetické vlastnosti *-tel*-EAN_A byly pozorovány mnoha autory, srov. např. deskriptivní zprávu u F. Štíchy.[20] Tam uvedená empirická data se dají zobecnit: ukazují tendenci, aby trojslabičná slova

---

19 V minianketě čeští rodilí mluvčí *-tel*-EAN s negací nepokládali za správná česká slova. V Českém národním korpusu jsem našel mezi 10 000 příkladů 2 (a oba jsou v kontextu kontrastu s kladnou EAN): *Čili žena učitelka má dva dny, zatím co muž neučitel … co má ten?*; *V zásadě jde o střet majitelů automobilů a nemajitelů.*

20 Viz Štícha. 2011. Kapitoly z české gramatiky.

(lemmata) splňovala vzorec KKK[21] a čtyřslabičná slova vzorec XKKK, tj. aby poslední tři slabiky *-tel*-EAN vážily tři mory.

Tlak této tendence vyvolává např. krácení kořenového vokálu dvojslabičných bází, tj. DKK > KKK, typicky a-kmenů, přičemž /je/ (*ě*) se mění i kvalitou na *í* (18a), í-kmenů, přičemž *ou* se mění na *u* (18b).[22] Bez krácení vokálu, tj. se vzorcem DKK, je 6 % příkladů, viz (19a), (19b):

(18) a. badatel < *bádatel (bádal)
kazatel < *kázatel (kázal)
sběratel < *sbíratel (sbíral)
b. šiřitel < *šířitel (šířil)
křisitel < *křísitel (křísil)
řiditel > *říditel (řídil)

(19) a. *skryvatel < skrývatel (skrýval)
*snimatel < snímatel (snímal)
*tyratel < týratel (týral)
b. *lečitel < léčitel (léčil)
*křisitel < křísitel (křísil)
*škadlitel < škádlitel (škádlil)

e-kmenový sufix se v *-tel*-EAN mění na *i* (20a), a i v těchto e>i-kmenových *-tel*-EAN dochází ke krácení, příklad (20b) ukazuje tu jeho verzi, kdy *ou* se zase mění na *u*:

(20) a. velitel < *veletel (velel)
držitel < *držetel (držel)
b. pokušitel < *pokoušitel (pokoušet se)

Podobně můžeme pozorovat krácení kořenového vokálu troj- a víceslabičných bází, XDKK > XKKK, kde X je prefix/součást prefixu (typicky X = K) (21a). Zase však nacházíme i EAN bez krácení, tj. s vzorcem XDKK (21b):

(21) a. uchvatitel (uchvátil)
pokušitel (pokoušet se)
zachranitel (zachránil)
zastupitel (zastoupil)
vyznavatel (vyznával)
obyvatel (obýval)

21 K = krátký vokál, D = dlouhý nebo diftong, X = jakýkoliv vokál.

22 V příkladech uvádím v závorce opět i *-l*-participium, v jehož vnitřní struktuře je vidět verbální kmen.

b. napovídatel (napovídal)
obléhatel (obléhat)
přispívatel (přispívat)

Štícha[23] uvádí řadu případů, kdy podle kodifikace vedle EAN s krácením vokálu existuje i forma EAN s vokálem nezkráceným (22a). Moje minianketa ukázala, že čeští rodilí mluvčí i v řadě dalších případů pokládají obě formy za správné (22b), bez ohledu na kodifikaci:

(22) a odesilatel // odesílatel (odesílal)
vymáhatel // vymahatel (vymáhal)
dohližitel // dohlížitel (dohlížel)
b. obstaravatel // obstarávatel (obstarávat)
střadatel // střádatel (střádat)
napomahatel // naapomáhatel (napomáhal)

Když se zase (jako už v případě (14) podíváme na *-telný*-adjektiva, vidíme, že krácení je u nich stejné jako u *-tel*-EAN (viz (23a), nadto je ale i u adjektiv, která odpovídající protějšek *-tel*-EAN nemají (23b).

(23) a. zastoupil > zastupitel / zastupitelný
b. prokázal > *prokazatel / prokazatelný

(ii) Sufix *-tel-* na rozdíl od sufixu *-č-* derivuje EAN s možností interpretace EA ≈ agens (event. posesor a expiriens), kdežto sufix *-č-* derivuje EAN s možností interpretace EA ≈ agens / instrument:

(24)		agens/posesor/expiriens	instrument
	uči-tel	ano	ne
	maji-tel	ano	ne
	prodava-č	ano	ne
	vaři-č	ne	ano
	nosi-č	ano	ano

(iii) Z (ii) vyplývá, že sufix *-tel-*je co do rysů specifikovanější než sufix *-č-*, nese rys [+Human], kdežto sufix*-č-* [+/–Human].

(iv) Sufix *-tel-* se připojuje k bázím s rysem [imperfektiv] i [perfektiv], zatímco sufix *-č-* jen k bázím s rysem [imperfektiv]:

(25) a. $_{\text{Impf}}$obnovova-tel $_{\text{Pf}}$obnovi-tel
b. $_{\text{Impf}}$obsluhova-č *$_{\text{Pf}}$obsouži-č

23 Viz Štícha. 2011. Kapitoly z české gramatiky. 51.

Z (ii) – (iv) plyne, že báze s externím argumentem, s interpretací EA = agens, nesoucí rys [imperfektiv] dávají možnost derivovat EAN_A sufixy *-tel-* a *-č-*: Distribuce obou sufixů je (aspoň jako tendence) komplementární. Pozorování, které najdeme ve všech pracích, budu formulovat takto: Sufix *-tel-* nese rys [+honorifik], který je připisován »spíš sntelektuální než manuální účasti na události« (26a). Sufix *-č-* nese rys [–honorifik], který je připisován »spíš manuální než intelektuální činnosti« (26b), nebo »intelektuální činnosti společensky negativně hodnocené« (26c), event. »intelektuální nebo manuální činnosti společensky negativně hodnocené a označené expresivními bázemi« (26d):

(26) a. učitel × *učič
badatel × *bádač
školitel × *školič

b. *holitel × holič
*lepitel × lepič (plakátů)
*lupitel × lupič

c. *udavatel × udavač
*vyzvědatel × vyzvědač

d. *sratel × sráč
*práskatel × práskač
*flákatel × flákač

5. Na co nezbyl prostor

Z prostorových důvodů jsem nemohl věnovat pozorovat analýze typů *-tel*-EAN a zjišťovat, zda české *-tel*-EAN tvoří tři třídy, které zjistila Marvin[24] u slovinských EAN derivovaných sufixem *-lec*: (a) episodická událostní jména (denotují konkrétní událost a specifický objekt), (b) dispoziční událostní jména (denotují generickou událost a generický objekt), (c) funkční jména (zahrnují generický objekt a denotují profese). Dá se při tom využít známá diagnostika: kombinovatelnost s frekvenčními adjektivy (predikce: (a) a (b) ano, (c) nikoli). Analýza českých *-tel*-EAN majících overtní strukturu [kořen-tematický-sufix-nominalizátor-flexe] a srovnání např. s anglickými *-er-EAN* s overtní strukturou [kořen-nominalizátor] a se slovinskými *-lec*-EAN s overtní strukturou [kořen-tematický sufix-participiální sufix-nominalizátor-flexe] slibuje přispět k poznání těchto nominalizací z pohledu napříč jazyky.

24 Viz Marvin. 2016. On Agentive and Instrumental Deverbal Nominalizations in Slovenian. 321–337.

Literatura

Alexiadou, Artemis & Florian Schäfer. 2010. On the Syntax of Episodic vs. dispositional *-er* Nominals. In Artemis Alexiadou & Monika Rathert (ed.). The Syntax of Nominalizations across Languages and Frame-works. Berlin. 9–38. https://doi.org/10.1515/9783110245875.9.

Bozděchová, Ivana. 1994. Tvoření slov skládáním. Praha.

Caha, Pavel & Markéta Ziková. 2016. Vowel Length as Evidence for a Distinction between Free and Bound Prefixes in Czech. In Acta Linguistica Hungarica 63:3. 331–377. https://doi.org/10.1556/064.2016.63.3.3.

Daneš, František & Bohuslav Havránek (vyd.). 1967. Odvozování podstatných jmen. Tvoření slov v češtině 2. Praha.

Karlík, Petr & Norbert Nübler. 1998. Poznámky k nominalizaci v češtině. V SaS 59:2. 105–112.

Karlík, Petr & Norbert Nübler. 1999. Substantivische Nominalisierungen im Tschechischen. In ZfSl 44:2. 167–180. https://doi.org/10.1524/slaw.1999.44.2.167.

Marchis, Mihaela. 2008. The Internal Structure of the *-or* Nominalization in Romanian. In Florian Schäfer (ed.). Working Papers of the SFB 732. Incremental Specification in Context 01. Stuttgart. 103–117.

Marvin, Tatjana. 2016. On Agentive and Instrumental Deverbal Nominalizations in Slovenian. V Jezikoslovlje 17:1/2. 321–337. https://hrcak.srce.hr/167809.

Rappaport Hovav, Malka & Beth Levin. 1992. *-er* Nominals: Implications for a Theory of Argument Structure. In Tim Stowell & Eric Wehrli (ed.). Syntax and Semantics 26: Syntax and the Lexicon. New York. 127–153. https://doi.org/10.1163/9789004373181_009.

Roy, Isabelle & Elena Soare. 2014. On the Internal Eventive Properties of *-er* Nominals. In Lingua 141:1. 139–156. https://doi.org/10.1016/j.lingua.2013.11.006.

Scheer, Tobias. 2001. The Rhythmic Law in Czech: Vowel-Final Prefixes. In Gerhild Zybatow & Uwe Junghanns (ed.). Current Issues in Formal Slavic Linguistics. Frankfurt am Main. 37–48.

Štícha, František (vyd.). 2011. Kapitoly z české gramatiky. Praha.

Yook, Cheongmin & Yong-hun Lee. 2016. A Functional Account for the Productivity of English -er Nominals. In Linguistic Research 33:3. 463–485. https://doi.org/10.17250/khisli.33.3.201612.005.

Author

Petr Karlík

Petr Karlík is Professor of Czech Language at the Faculty of Arts of Masaryk University in Brno. His scientific orientation was initially connected with the Czech linguistic vision of functional structuralism and gradually shifted to formal linguistics. Within this theoretical framework, he focused on the syntax of Czech, and his interest subsequently shifted from sentence syntax to word syntax. He developed a modified Valency theory to understand word syntax and then moved towards nanosyntax.

E-mail: pkarlik@phil.muni.cz

Open Access // This article is published under the Creative Commons Attribution-ShareAlike 4.0 International license. The text of the contract can be found at: https://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0. Please note that individual, appropriately labelled parts of the article may be excluded from the aforementioned license or may be subject to other copyright conditions.